

könyhullatásaikban lábbal tapodni? hogy lehessen édes hazánknak adófizető népétől verejtékének keserü bérít, mely annak örökös törvényeiben szentség, tőlle csak azért elhuzni, hogy azon hitben nem született, a melyben sanyargatói élnek; kiktől felebaráti szeretet, szánakozás helyett büntettetik? Parancsollya-e valahol a keresztyénség, hogy érte a természetnek igazságai elfojtassanak? Kötelességünk-e azokat verni, kiket téríteni kellene? igazság-e azokat sanyargatni s vesztegetni, kiket, ha tévelygésbe lenni hiszünk, keresztyéni tudományunk szerint sajnállanunk kellene? Vegyük észre magunkat ebben, hogy hitünknek, azzal ellenkező népekre vetett isteni tiszteletét, magunk számára világi adó alá huzzuk; ezt mondván nekik: Tiszteld ugy az Istent, mint én, s vagy ha nem, vetkezz le, s ugy osztán elmaradhatsz. Mennyi sérelmére nem volnának az ily dolgok az uralkodásnak is, ha nem tudnánk, hogy felséges asszonyunk, az ily értelmekkel ellenkezővén rajtunk mindenkor csak tolerantiával, kegyelmességgel s igazsággal kíván uralkodni. Kövessék Atyaságtok is az ő ily dicső példáját, békeségbe hagyván bennünket, és a népeket, kiket ezen jóltevő királyi hatalom megszabadított, nyugalomra hozott, és ma is kegyelemmel vezérel. Maradok Tisztelendő Atyaságodnak Bécs, 30. Jan. 1777. igaz keresztyéni kötelességgel való szolgája Bessenyei György.

(Eredeti kézirata a sárospataki ref. collegium könyvtárában, honnét Felméry Lajos akad. tanár ur szivességéből közlöm.)

G.

Bessenyei György élete, Laczka János által.

Bessenyei György született nemes Szabolcs vármegyében 1740 és 1750-ik esztendőök között valamelyikben; eredetét vette a legrégibb és törzsökösebb nemes familiából, melynek sok nagy magyar házakkal volt és vagyon atyafisága és osztályos jószágja. Többen voltak testvérek, de itt célunkhoz képest csak hármat említünk, a kik mind hárman nemességekre, különös

szépségű termetekre, és erkölcsi jó minéműségekre nézve mindazon egy időben vétettek be a Magyar Nemes királyi Testőrök, az ugynevezett Gardisták hadnagyi seregébe.

Első volt köztük Boldisár, aki mint testőröz nem soká szolgálhatott, mivel ötet roppant nagysága, és szinte három mázsát nyomó nehézsége miatt nem lehetett lóval győzni, különben is az igen nagy test hamar ráunt a lovaglásra, azért el kéredzett s a becsület vissza kísérte hazájába, még most is fent lévén emlékezete Bécsben az ő rendkívül való nagy testére nézve.

Második testvér volt Sándor, a ki tovább lakván a Nemes Testőrök között, a bámulásig kipalléroztta magát; a német és francia nyelveket jól megtanulván, azon nyelveken irt válogatott munkákból szép kis könyvtárt szerzett magának, melyet midőn 1778-ikben a burgus háborubakellett néki menni (mert kijövéen a Gárdából, Német regementeknél szolgált) szokott nagylelkűségéből, akkor György öcscse mellett lakott jelen biografia írójának ajándékozott. Minekutánna több esztendőig és a török háborúnak végéig szolgált, mint svadronyos kapitány a szokott pensioval elbocsájtatt, és szülötte földén mint filozofus holt meg.

Ezeknek öcscse, a ki az író pennájának és hálaadattosságának tárgya György. — Minekutána egynehány alsóbb klasszisokkalám csak a Syntaxisig, kitanult, nagyon ifju korában ment bé a többször tisztelt Nemes Magyar Királyi Testőrök közzé. Alig vette rá a forma ruhát, már minden szemek megakadtak rajta, mert kivált mig fiatalabb volt, igen szép ábrázattal, ahoz hasonló különös növéssel, és testállással áldotta meg a természet, melyből egy igen emberséges és szemérmes magyar sziv tündöklött ki, de nemsokára a lelkének szépsége felül haladta testének minden különösségit; mert elsőben is a német és francia nyelveknek tökéletes ismeretségebe jutván, minden azon nyelveken ez előtt is, de kivált akkor tájban írott nevezetesebb könyveket, filosofusokat, historikusokat, erkölcsi tanítókat, poétákat, azok közt a theatralistákat feldult és ismét meg ismét előolvasott; nevezetesebbek voltak ezek közt

Homerusnak francia fordítása, az anglus Pope, a francia Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Molière, Racine, Marmontel s többek. A szent irást sem hagyta el, a mint abbul írásaiban több helyeken citál is.

Már ekkor József ült a császári széken, a ki egyszersmind az annya által Magyarországra nézve is együttigazgatónak — *cor regens nek* neveztetett. Ő nem igen szerette, hogy a magyar nyelv a némettel egyformán virágozzon, és talám csak ez az egy volt benne a mit igazán gyengeségnek lehet mondani. Fájdalom! Hazánknak sok naggyai is kivált Bécsben, ő véle e részben kezét fogtak, mert sokan közüllök maguk sem beszélettek magyarul, de gyermekeiknek sem engedték azt tanulni. A német és francia nyelv vetélkedtek egymással a közönségesebb társalkodásokban amazzal, a nagyobbakban ezzel éltek; a mely magában gondoltatva nem gyalázatot, hanem inkább dicséretet érdemelne, ha a magyarnak is azok közt helyet hagytak volna.

A mikor ezek Bécsben így folytak — csuda dolog — épen akkor és onnan kezdettek egynémely hazafiak a magyar nyelv művelésében és pallérozásában jeget törni. Illyenek voltak Generalis Báró Orczy Lőrinc, főnemes és utóbb Obester Barcsai Abrahám, Báróczy, Bessenyei Sándor, Czirjék s majd főképpen a mi Bessenyei Györgyünk; ki nem lehet rekeszteni közüllök Kónyi János strázsamester szives igyekezetét is.

Bessenyei György még a gárdában elkezdett magyarul írni, de ott micsoda munkákat írt szorosán meghatározni nem lehet. Ugy látszik ott munkálta Ágis és Hunyadi László szomorú játékeit, mind a kettőt két soru magyar versekben, mert úgy szeretett írni, nem vigyázzván szorosán, mint arra a francia poéták sem igen vigyáznak, a szók végire kadenciákra megelégedvén azzal, ha egy ígélet vagy syllaba megegyezett egymással. Mind Ágis, mind Hunyadi László eredeti munkája volt a szerzőnek, Ágisnak idealját ugyan másunnan vette, de ő öltöztette tragédia ruhába, Hunyadi Lászlóban a magyar historiát és a magyar lelkek nagyságát, még pedig igen szerencsésen követte.

Minekutána a testörök közt egynehány esztendő-

ket eltöltött, megunván a katonás életet, de más környülállásoktól is kényszerítettén, letette a párdúc bört, és az arany bojtos kardot, ki kéredzett a fényes seregből, és hazai köntösben öltözött. Legszebb virágjában volt ekkor életének 30 esztendeje körül, hanem a kövérségre hajlandó lévén, a teste kezdett nehezedni, terhére esett a lovaglás és valami Calculus forma nyavalyának kezdetét is vette magában észre. Azonban minden előre való nézéssel, és gondossággal hagyta ő el hadnagyi rangját és fizetését; okosan kifőzte és kimunkálta miképpen élhessen azután is Bécsben tisztességesen; mert akármely nagy filozófus volt, nem örömet hagyta volna ott a nagy és fővárost. Tudniillik még hadnagy korában volt neki némi-nemű befolyása a királyi udvarba; ugyanis megismerkedett ő egy bizonyos udvari asszonnyal, aki Báró Grace özvegye, és Mária Terézia ugynevezett ágyve-tője volt. Ez az asszonyság utat csinált arra, hogy Bessenyei az uralkodónéhoz audientiára mehessen és neki dolgokat, melyek a reformátá vallást néz-ték (mert Bessenyei maga is református volt) bejelent-hessen és ajánlhasson. Szerencsés is volt ebben né-hány ízben; ugyanynira, hogy Generális Beleznai Mik-lós közbevetése által, a házában levő négy reformata superintendentiák, egyik a másik után, Bessenyeit szá-m felett való, vagy titkos agensnek es-merte és esztendőnként öt- és ötszáz, mindössze két-ezer forinttal fizette. Ezen foglalatosságában, mely alig tartott 10 esztendőig, mit használt vagy mit se-gített a vallásos bajokban, melyek azon időkorban igen is megszorodtak volt, az akkori történetek bővebben megmutatják, elég, hogy a dolog nem úgy ütött ki, amint Bessenyei reménylette, vagy a publi-cum várta volna. Hanem erről alább bővebben.

Már most elég ideje volt ami Bessenyeinknek az ő tanulásra, és írásra vágyódó indulatainak eleget tenni; hogy régibb pajtásait*) annál többször láthassa és elfogadhassa, közel a gárdisták lakó palotájához a Józsefvárosban fogadott szállást, melynek ablakai a

Laczka sor alatti jegyzése: Némellyeknek bajtárs; nekem a paj-tás jobban tetszik, pajta kunyhót, kajibát, sátozt teszen; pajtás tehát együttlakó, camerád.

várig nyuló Glászira, vagy sétáló puszta helyre nyilván, a szemnek gyönyörűséget, az okoskodó léleknek pedig munkát szolgáltatott. Külömb-külömb színű, elég gazdag készületű, térdig érő magyar ruhákat készítettett; magyar gazdasszonyt fogadott, de aki az ő házában sem nem lakott, sem nem főzött, hanem naponként a maga lakóhelyéből küldötte fel a Bessenyei négy-öt tál ételét. Igen kevés, de jószívű barátokat tartott, akik őtet néha meglátogatták; ezek közül voltak: báró Orczy Lőrinc, báró Vay Miklós, aki akkor az ugyenevezett Ingenieur Corpsban tanult, Barcsay Abrahám, Obristleutenant, Jármay hadnagy, a testvére Bessenyei Sándor kapitány és még néhány kevesek. — Az ő életének mostani írója két egész esztendőig nála laktában sohasem tapasztalta, hogy egy asszony vagy leány is meglátogatta, annyival inkább nála mulatott volna. Báróczy Sándorra, aki éppen azon időben írta a maga becses fordításait, nem haragudott ugyan, (haragudni nem is tudott) de nem is szerette különösen; azért-e, mivel azt a mesterséget, melyet Báróczy teljes életében üzött, tudniillik az alchymiát, vagy aranycsinálást, nem szenvedhette? vagy más okon, az író nem akarja, de nem is tudja meghatározni; mindazáltal, hogy őtet szenvedhette, hogy egy versekben irt filozófusi levelet (nem is irt talán Báróczy többet versben) azon munkájában, melynek címje: A Bessenyei György társasága, kiadott, mely alá ilyen jegyzést tett: Báróczy Sándor, ki Kassandrát az erkölcsi mesék és leveleknek nyelvünkbe való kiadásával magyarságát halhatatlanná tette itt versben szólhat. Ebben az idő folytában írta György az ő nagyobb és apróbb munkáit, mellyek keveseket kivéven, eredetiek és nem fordítások. Émlékeztünk fellyebb két szomorú játékaikról, a görög Agisról, és a magyar Hunyadi Lászlóról, mellyek a magok nemekben valóságos remek, mellyekben mind a jádzó személyeknek a történethez való kiválogatása, mind a felvonásoknak és jelenéseknek elosztása valóságos theátrumi régulák szerént vagynak kitalálva; annyi bizonyos, hogy sem az anglusok, sem a frantziák, sem a németek a magok első játékokat azoknál helyesebben nem irták.

Azokután nem sokkal dolgozta, és adta ki a mi poétánk azt a munkáját, mellyet így cimezett: Az Ember Próbája. Ez az anglus Popénak franciára ily cím alatt Essay sur l'homme lett fordításból vagyon által véve, a dolgot Pópbul vette, hanem a fordítás szabad, és a gondolkodás nincsen a szerzőéhez szorosan kötve.

Ekkor tájban, sőt a mint Barsai Ábrahám ő hozzá a nyitrai Mustra Platzrul 1773-ikban küldött Levelébül megtetszik, még gardista korában próbálta a mi Bessenyeink amaz híres és nagy tűzű római poétát és historicust Lukánust magyarra fordítani, nem ugyan magából az eredeti deák iróbul, mert, meg kell vallani, hogy ő annyira deákul nem tudott, hanem a híres Marmontel francia fordításából; de olyan előmenetellel, hogy a hozzá tudók erről a Magyar fordításról méltán tették azt az ítéletet, hogy semmit sem enged a francia fordításnak. Ezt a kis munkát Barsay barátjának ajánlotta.

1777-ik esztendőben ment Bessenyei Györgyhöz a Debreceni reformátusok főoskolájából ezen ő élete írója, ki most a nemes Jász- és Kunkerületek Magisztratussa között fő fiscusi, és nádor ispányi táblabírói hivatalt visel; ezt ő azonnal mihelyest annak erkölcsét, gondolkodását és annak tanulásra való hajlandóságát megesmérte, asztalára, s végre barátságára méltóztatata; nem kimélt semmi költséget semmi fáradságot, hogy az ifjúból Embert formálhasson; megengedte, hogy az universitásbeli leckéket járhassa, németre, kivált franciára maga tanította, sőt tisztességes öltözetéről is annyira gondoskodott, hogy véle együtt nagyobb társaságokba, még az udvari ünneplésekre is bemehessen. Kevesebb ereje vagyon az ő élete írójának, mintsem ezt a nagyszerűségét valaha illendően megköszönhetné; néma hálaadások emelkednek fel mellyébül, és az ő jóltévője hamvának most is buzgó könnyecseppekkel áldozik.

Eddig többire filozofusi darabokat, és szomorú játékokat irt a mi Bessenyeink; most már segédje, és barátja is lévén a háznál, arrul tanakodott ha lehetne-e, és mi módon a hazai nyelven eredeti vigjátékot, komédiát dolgozni. Hamar meglett az elszánás, elkészült a planum és a Filozofus című játék darab, mellyet közönségesen egy abban nevezetes rollt jád-

zó személyről Pontyinak is hívnak, megszületett. Tegyen ítéletet erről a darabról a ki azt olvassa; ennek a biográfiának írója, minthogy magának is benne nagy része volt, abba nem avatkozik; elég szerencsésnek tartja magát, hogy azt néhány esztendővel ezelőtt a Pesti Magyar Játzó Társaság által ugyanott Pesten eljádzattatni láthatta.

Vagynak még Bessenyeinek ezeken kívül sok futó darabjai melynek bölcs gondolkozásokkal, tanúságokkal, a világ esmeretivel, néhol csinos satirákkal is tellyesek. Illyenek az ő Holmije, Magyar Nézője, Levelezései vagy Társasága. Nem utolsó helyet érdemel Hunyadi János élete leírása is, mely elmés, és tanító jegyzésekkel tele vagyon. Adott ki több darabokat is, melyek most az írónak eszébe nem juthatnak; maradtak kézírásokban is munkái, melyeket az akkori időben kinyomtatni nem engedtek.

Ily munkás és valóságos filozofusi életet töltött ő Bécsben szinte 1780-ik esztendeig. De minthogy nincsen olyan csendes idő, melyet előbb vagy utóbb szélvésznek ne kövessenek, úgy járt ő is. Már 1778. esztendőben vette észre, hogy a superintendentiák kezdenek az ő szolgálatjára ráunni; valósággal nem is ment az oly foganatosan, mint elébb remélték; a rendszerént való református udvari agens, akkor Nagy Sámuel, nehezen nézte, hogy Bessenyei magát az ő foglalatosságába avatta; ahol csak lehetett ellene beszélt, és dolgozott; kiesett Beleznay Generális kegyelméből is; báró Grászné is előregedvén, nem lehetett annyi befolyása a dolgokba, mint azelőtt volt. Ezeknek következésében a kálvinista superintendentiák, egyik a másik után, elvonták Bessenyeitől az esztendei fizetést; azon vette észre, hogy semmissé lett. Micsoda contrast! Bécsben egy, ugyszólván udvari embernek, gavalérnak, magyar főnemesnek, és főnemes barátjának egy szempillantatba pénz nélkül maradni.

Mit volt mit tenni! Elő kellett venni azt a módot, melyre azelőtt már sok ízben kényszerített, de az ő nagy lelke attól mindig irtódzott; meg kellett tenni azt az áldozatot, melyre ő előtte is igen sokakat és

még derék embereket is rávitt a szorultság, pápistává kellett lenni!*)

Ekkor jelentette magát Mária Teréziánál, — ivszélre írva a censor által — hogy pápista lesz; ez a nagylelkű és még nagyobb hitű monarcha kiterjesztett karokkal fogadta őtet, minden lárma nélkül meg lett a professio a sz. Baromeus templomában;**) Besenyei 2000 forint esztendei kegyelempénzt nyert és becsületből való bécsi bibliothecariusnak neveztetett.

Jaj de ezen kegyelemmel sem élhetett sokáig; Mária Terézia 1780-ik esztendőben meghalván, József-re szállott a királyi pálca, ő a mint tudva vagyon, minden ilyen kegyelemfizetéseket, melyeket az anyja, az ő ítélfe szerént szerfelett való buzgólkodásból osztogatott, vissza vett. Visszavonta Besenyeiét is, s a szerént ismét pénz és kenyér nélkül maradt.

Már most tovább nem lakhatott Bécsben, hazajött Magyarországra, és Nemes Bihar Vármegyében fekvő Pusztá-Kovácsi kis jószágában letelepedett, kevés gazdálkodást indított, nevezetesen juhokat tartott és csendes nyugodalomban élt. A nemes vármegyén táblabírónak tétetett, és a gyűléseket gyakrabban meglátogatta.

Voltak olyanok, akik előhozták neki, hogyha megunta a pápista vallást, bejövén a türelemi parancsolat, és a hitbeli szabadság törvénye, állaná ki a hat heti tanítást és térne vissza őseinek vallására, hanem ő ezt a javaslást el nem fogadta, nem akarván játékot üzni a hit dolgából; különben is a vallás dolgaival keveset tépelődött. Jó vénséget érven, midőn halálát közelgetni észrevette, mivel a pusztán, melyen lakott, és meghalt, sem egy, sem más hitű pap nem lakott, meghagyta atyafiainak, barátinak és cselédinek, hogy holt testét minden ceremónia nélkül tegyék le a kertjébe egy általa kimutatott fa alá, melyet ezek hiven betelyesítettek.

*) E sorokat a censor kitörölte.

**) Toldy szerint (A magyar költészet kézikönyve I. köt. 362. l. és magyar költők élete I. köt. 168 l.) 1779. aug. 15-én a Sz. Károly (Carolus Boromeus) egyházában tette le a római hitvallást a salzburgi érsek kezébe „ki — mint Kazinczy mondja Báróczy életében (Báróczy Minden munkái VIII. köt. végén 12. l.) — maga vitte ki a hirt az ez után várakozó császárnéhoz Szépkutra.”

(Eredeti kézírata Horváth István gyűjteményével a Magyar Nemzeti Muzeumba került hol jelenleg Mss. Sec. XIX. 702. Fol. Hung. alatt őriztetik. A kéziratot Haliczky András 1837. sept. 25-én cenzurázta s alá is írta, hogy „imprimatur“, de miután e szó a censor nevével együtt ki van törölve, továbbá mivel az íráson nyomdai piszoknak nyoma sincs, s mivel erre nyomtatványokban sem találtam hivatkozást, — bizonyosan kiadatlan)

III.

A testőr intézményre és irodalomra vonatkozó vegyesek.

1.

Belgrád bevétele.

Talpra oh vitézek! trombitánk rivadgyon
Szeleknek postáin hirünk hadd nyargaljon;
Ágyúk menydörgési,
Énekek zengési
Szaggassák az egeket
Hirdessék szép nevünket.

Megvettük várait Nándor Fejérvárnak,
Országunk hajdani legelső kulcsának,
Vertük a tábort,
Rontottuk udvarát
Pogány szívü töröknek
Kereszténység ölyvinek:

Tornyos kőfalait földig lerongyoltuk,
Mecsétes templomit porán-hamván hagytuk.
Pogány büszkeségit,
Poklos dölfősségit
Megalacsonyítottuk
Póráz láncra juttattuk.

Villám pattantyuit hoztuk hallgatásra,
Dühös ordítását nyögő jajgatásra
Koncoltuk rongyait,
Öltük porontyait,
Pusztítottuk jószágát
Megtörtük a vadságát.

Egeket csapkodta sebes tűznek lángja,
A földet eltelte sebben estek jajja;
Döntöttük falait,
Égettük házeit,